

איזה מין סחלב

משפחת הסחלביים (Orchidaceae) קרויה על שם הסוג סחלב (Orchis). כמה מיני סחלבים מוכרים בארץ? איך ממינים אותם? מה מאפיין את הסוג סחלב? ומה הקשר בין משקה הסחלב לצמח היפהפה הזה? כתבה שנייה בסדרה

כתב וצילם: ד"ר אורי פרגמן-ספיר, מדען ראשי, הגן הבוטני האוניברסיטאי, ירושלים

סחלב אנטולי

ומתוגמלים. אולם במיני סחלב רבים הדורבן ריק והפרח למעשה מרמה את החרקים. רמיית המזון היא הרמייה הנפוצה בעולם הפרחים. מדובר בפרחי ראוה הדומים לעתים קרובות לפרחים אחרים המייצרים גמול מזון לחרקים, אולם הם אינם מעניקים כל גמול. כאלה הם מיני הסחלבים הוורודים הנפוצים בארץ, סחלב פרפרני, סחלב אנטולי וסחלב שלושת השיניים - המואבקים על ידי דבורים.

למי דומים פרחי סחלבים אלה? התשובה אינה פשוטה. סחלבים אלה פורחים בתחילת מרס, לפני שיא הפריחה האביבית, והם מזכירים אולי את פרחי המרווה והאשבל הפורחים מאוחר יותר ומעניקים גמול של צוף לחרקים. ייתכן ויש לפריחה המוקדמת של סחלבים אלה יתרון בכך שהם מושכים את הדבורים מיד עם בקיעתן וציאתן לשטח - בעודן צעירות ובלתי מנוסות. מאוחר יותר בעונה, הדבורים לומדות באיזה פרחים יש גמול וקשה יותר להונות אותן. השערה נוספת יכולה להיות שסחלבים אלה דומים למיני סחלב אחרים הנותנים צוף כגמול כמו הסחלב הקדוש וסחלב ריחני, אולם מינים אלה אינם נפוצים בישראל. בסוגיות הסחלבים והרמייה בפרחים עוסקים מזה שנים פרופ' אבי שמידע מהאוניברסיטה העברית ופרופ' אמוץ דפני מאוניברסיטת חיפה.

מיון של סחלבים

בעשר השנים האחרונות התפרסמו מדריכים רבים לסחלבי אירופה, טורקיה ואזורים נוספים. ספרים אלו עונים על הביקוש הרב למידע, וכוללים את כל המינים הנפוצים בארץ. חוקרים רבים מתמקדים בסחלבים ועוסקים במיון

שלהם ובעיקר בתיאור של מינים חדשים. תהליך זה גרם לאינפלציה של מינים מקומיים אשר לעתים קרובות יכולים להיכלל בתחום המגוון הצורני של מינים ספורים יותר. התוצאה היא שאותו סחלב מופיע בשמות שונים בספרים שונים. בנוסף לתיאור המינים הרבים יש בעיה נוספת במיון הסחלבים - עבודות גנטיות-מולקולריות חדשות שסקרו את כל מיני הסחלב וסוגים קרובים, מראות כי חלק ממיני הסחלב אינם משויכים יותר לסוג סחלב אלא לסוג הקרוב בן-סחלב. בסופו של דבר לכל אחד ממיני הסחלב בארץ יש כמה שמות נרדפים ולעתים קשה לבחור בשם הנכון ביותר.

מיני הסחלבים בארץ

סחלב פרפרני (Orchis papilionacea)

צמח בגובה 12-35 ס"מ. 6-9 עלים צרים במיוחד, מוארכים עד סרגליים, העוטפים את חלקו התחתון של הגבעול כלפי מעלה. הגבעול מסתיים בתפרחת גלילנית מרווחת ובה 5-15 פרחים ורודים חיוורים ומפוספסים-מנוקדים. הפריחה בשיאה בחודש מרס. שפית הפרח (עלה העטיף התחתון) מעוגלת באורך 10-12 מ"מ ושוליה משוננים בעדינות. מאחורי הפרח יש דורבן ארוך, 6-9 מ"מ, וריק, הצמוד לאורך השחלה מתחת לפרח. סחלב זה נפוץ סביב אגן הים התיכון, ובארץ זהו הסחלב הנפוץ ביותר. הוא גדל בכל החבל הים תיכוני לאורך שדרת ההר, מהגליל והחרמון ועד להרי יהודה, ונדיר בגולן ובמישור החוף. הוא גדל במקומות פתוחים, בקרקעות גירניות, בבתות, בשיחיות, בשולי חורשים וביערות נטועים. לאחרונה אוכלוסיות ישראל, לבנון וסוריה של מין זה תוארו כתת מין מיוחד: תת מין ארץ ישראלי (*ssp. palaestina*).

סחלב שלוש השיניים (Orchis tridentata)

צמח זקוף בגובה 20-35 ס"מ. העלים מרוכזים בבסיס הצמח ואחדים מהם עוטפים את הגבעול עד למחצית גובהו. הגבעול מסתיים בתפרחת צפופה, צורתה חרוטית עם תחילת הפריחה, וכדורית עד גלילנית קצרה לאחר מכן. הפריחה בשיאה בחודשים מרס-אפריל. הפרחים ורודים כהים, עלי העטיף העליונים מחודדים, מפוספסים

ויוצרים קסדה מעל למרכז הפרח. השפית מנוקדת, אורכה 8-10 מ"מ והיא מחולקת לשלוש אונות ברורות (מכאן שם הצמח): שתי אונות צדיות ואונה מרכזית המחולקת לשתי אונות ובעלת שן בקצה. מין זה דומה באופן כללי לבן-סחלב צרפתי, צמח הפורח מאוחר יותר ומאופיין בשפית לא מנוקדת. סחלב שלוש השיניים נפוץ סביב אגן הים התיכון וגם צפונה כלפי מרכז אירופה. הוא מצוי עד נפוץ בארץ בכל החבל הים תיכוני, לאורך שדרת ההר, מהגליל והחרמון ועד להרי יהודה, ונדיר בגולן, בעמקי הצפון ובמישור החוף. הוא גדל במקומות פתוחים, בקרקעות גירניות, בבתות, בשיחיות, בשולי חורשים וביערות נטועים.

סחלב אנטולי (Orchis anatolica)

סחלב זקוף בגובה 10-40 ס"מ. העלים מוארכים-אזמלניים מנוקדים בארגמן (סימן טוב לזיהוי מיתר מיני הסחלבים - לפני או אחרי עונת הפריחה). בבסיס הצמח יש כמה עלים, ועלה או שניים זקופים עוטפים את חלקו התחתון של הגבעול. חלקו העליון של הגבעול ארגמני. הפריחה בשיאה בחודש מרס. בתפרחת עד 25 פרחים, כל פרח מלווה בחפה ארגמני והפרחים ורודים עד ארגמניים. שלושה עלי עטיף יוצרים קסדה לא מהודקת מעל מרכז הפרח, שני עלי עטיף פרושים לצדדים. השפית בעלת מרכז בהיר, מנוקדת בארגמן, מחולקת לאונות מעוגלות בקצה ואורכה 10-14 מ"מ. בצדו האחורי של כל פרח דורבן ארוך אופקי או מעוקל כלפי מעלה. הסחלב האנטולי גדל במזרח אגן הים התיכון, בין טורקיה לישראל. בארץ הוא מצוי לאורך כל שדרת ההר, מהגליל העליון ועד להרי יהודה, ובחרמון עד לרום 1,200 מטר. הוא נמצא בקרקע גירנית, בבתות של סירה קוצנית, בשיחיות של קידה שעירה, בשולי חורש אלונים וביערות נטועים.

סחלב מצוי (Orchis israelitica)

זהו אחד מהסחלבים שבהם אנו מתגאים. צמח אנדמי (בלעדי) לגליל אשר שמו המדעי הוא על שם המדינה. צמח זקוף בעל פקעת שורש, גובהו 7-25 ס"מ. הפריחה בשיאה מסוף פברואר ועד לאמצע מרס. הגבעול מסתיים בחלקו העליון בתפרחת לא צפופה ובה 5-15 פרחים לבנים או ורודים.

סחלב פרפרני

סחלב מצוי

סחלב שלוש השיניים

סחלב השקיק

סחלב סורי

סחלב איטלקי

סחלב הגליל

הפרחים העליונים פורחים לפני התחתונים, בניגוד לרוב הסחלבים האחרים. השפית מחולקת לשלוש אונות ומנוקדת מוכתמת בארגמן. כל פרח נושא בצד האחורי דורבן צר כפוף כלפי מטה או אופקי.

הצמח הוא אנדמי לגליל, אולם סביר להניח שיימצא גם בדרום לבנון. בגליל העליון הוא מצוי פזור ובגליל התחתון נדיר מאוד. בשנות ה-90 נמצא גם בשמורת לימן אשר בעמק עכו. בית גידולו דומה לזה של סחלב פרפרני, איתו הוא מכליא מדי פעם.

סחלב השקיק (Orchis saccata)
צמח בעל גבעול זקוף המסתיים בתפרחת גלילנית ובה 7-30 פרחים ורודים חיוורים. הפריחה היא בפברואר-מרץ. כל פרח מלווה בחפה ביצני, מאדים. לפרח חמישה עלי עטיף קטנים יחסית, החופים חלקם על מרכז הפרח, ושפית מעוגלת באורך כ-12 מ"מ. בניגוד לסחלבים אחרים, השפית אינה מפוצלת ופניה חלקים, להוציא כתם כהה במרכז ובסיס בהיר. מאחורי הפרח יש דורבן לבן קצר וריק, הנראה כמו שק, מכאן השם המדעי והעברי של המין.

סחלב השקיק נפוץ בכתמים לאורך אגן הים התיכון ומזרחה ממנו לאורך הסהר הפורה. בארץ הוא פזור עד נדיר לכל אורך החבל הים תיכוני, מהחרמון ועד לשפלה הדרומית ואזור בארירוחמה, בואכה המדבר - דרומה מעבר לאזורי תפוצתם של שאר הסחלבים. הוא גדל בקירטון חווארי במקומות פתוחים, בבתות סירה קוצנית, בשדות בור ועוד.

סחלב סורי (Orchis syriaca)
סחלב עדין וקטן בגובה 10-20 ס"מ אשר התגלה בארץ רק בשנות ה-90. הפריחה היא במרץ. התפרחת קצרה, ממוקמת בקצה הגבעול, בעלת פרחים לא רבים ולא צפופים. הפרח כמעט דו-גוני ורוד-לבן. עלי העטיף העליונים ורודים, מפוספסים ויוצרים קסדה מעל למרכז הפרח. השפית לבנה חלקה, מחולקת לשלוש אונות לא ברורות. שתי האונות הצדדיות קצרות וגדולות מהאונה המרכזית. כל פרח נושא בחלקו האחורי דורבן גלילני, אופקי או מתעקל מעט כלפי מעלה. מין זה דומה במראה כללי לסחלב פרפרני, ונבדל בפרחים גדולים יותר ובשפית מנוקדת.

זהו צמח של מזרח הים התיכון מצפון ישראל ועד לטורקיה. בארץ הוא נדיר

ביותר, נמצא עד כה רק בשני אתרים, בהר קטע בחרמון הנמוך, ברום 1,000 מטר, ובבתות סירה קוצנית.

סחלב איטלקי (Orchis italica)
אחד מהיפים והמיוחדים בסחלבי ישראל. צמח זקוף בגובה 15-40 ס"מ. הגבעול עבה, עטוף בחציו התחתון בעלים ונושא תפרחת צפופה בקצה. הפריחה היא במרץ-אפריל. התפרחת פחות או יותר חרוטית בצעירותה, מתארכת והופכת לגלילנית עם התפתחות הפרחים. הפרחים ורודים בהירים, לעתים רחוקות ורודים כהים. עלי העטיף העליונים יוצרים קסדה הדוקה או לא הדוקה מעל למרכז הפרח. השפית מרשימה - בדמות אדם עם זנב ואורכה 15-25 מ"מ. בתחתית הפרח יש דורבן קצר בעל קצה מעוגל.

מין זה נפוץ לאורך אגן הים התיכון. בארץ מצוי עד פזור בגליל העליון ובחרמון הנמוך (700-1,100 מטר). נדיר מאוד בגליל התחתון ואקראי בעמק החולה ובגולן.

סחלב הגליל (Orchis gallilaea)
צמח זקוף בגובה 20-50 ס"מ. התפרחת ממוקמת בקצה הגבעול והיא גלילנית וצפופה. הפריחה היא במרץ-אפריל. לסחלב הגליל יש כמה זני צבע - ירוק צהבהב הוא הזן הנפוץ בכל הארץ, וורוד-ארגמני נפוץ בעיקר בצפון הארץ, אולם מופיע גם במרכז. עלי העטיף העליונים מפוספסים מבפנים ויוצרים קסדה מעל למרכז הפרח. השפית דמוית אדם בעל גפיים מעוגלות בקצה וניקוד ארגמני במרכז. מאחורי כל פרח יש דורבן גלילני באורך כ-3 מ"מ.

סחלב הגליל גדל רק בישראל, צפון ירדן, לבנון ומערב סוריה. בארץ הוא מצוי עד פזור לאורך שדרת ההר מהגליל והכרמל ועד להרי יהודה. נפוץ גם בחרמון הנמוך.

סחלב נקוד (Orchis punctulata)
צמח זקוף בעל פקעת שורש, גובהו 20-70 ס"מ. העלים גדולים במיוחד, אזמלניים, מבריקים, רובם בבסיסי הצמח, מיעוטם עוטפים את הגבעול. העלים הגדולים מזכירים כמעט את עלי החצב. הגבעול עבה ונושא בראשו תפרחת גלילנית בעלת פרחים אחדים עד עשרות פרחים. הפריחה היא מפברואר ועד תחילת אפריל. עלי העטיף העליונים של הפרח מנוקדים מפוספסים בירוק-חום או ארגמן מבפנים ויוצרים קסדה מעל למרכז הפרח.

השפית דמוית אדם בעל גפיים מעוגלות, היא מגוננת בצבעה - חלקה ירקרק או מנוקדת בחום-ארגמן, אורכה 8-12 מ"מ. כל פרח נושא בחלק האחורי דורבן באורך 5-6 מ"מ.

סחלב זה נפוץ באוכלוסיות קטנות ומנותקות במזרח הים התיכון, מישראל ועד לקפריסין וטורקיה, וגם בדרום רוסיה והקווקז. בארץ הוא נדיר מאוד וכתמי, ונמצא בסכנת הכחדה. מוכר מעמק החולה, הכרמל, גליל עליון מערבי (חניתה), גליל תחתון (עצמון), שומרון (נחל קנה) והרי יהודה (כרמיזן).

סחלב הביצות (Orchis laxiflora)
מין נדיר נוסף הנמצא בסכנת הכחדה. צמח זקוף ומרשים בגובה 30-70 ס"מ. אולי המרשים בין סחלבי הארץ, בעיקר בשל גובהו וצבע פרחיו. הגבעול עבה, עטוף ברוב גובהו בעלים זקופים ונושא תפרחת גלילנית ובה פרחים רבים בקצה. הפריחה בשיאה במרץ-אפריל. השפית חלקה, אורכה 8-10 מ"מ, בסיסה בהיר ולעתים מנוקד בעדינות. שולי השפית מעוגלים או מחולקים באופן בלתי ברור לאונות. כל פרח מלווה בצד האחורי בדורבן מעוקל כלפי מעלה (לעתים נדירות אופקי). הדורבן מפריש צוף בניגוד לרוב שאר מיני הסחלבים בארץ. לאחרונה כתב אסף שיפמן כי אוכלוסיות נחל חזורי משתייכות למין נפרד משאר אוכלוסיות סחלב הביצות בארץ. אולם בבדיקה של הסימנים המבדילים בין שני המינים, נראה כי יש צורות מעבר ביניהם ולמעשה מדובר בשני תתי מין של אותו המין.

סחלב הביצות הוא מין רחב תפוצה הגדל לאורך אגן הים התיכון ובאוכלוסיות מקוטעות מזרחה עד למרכז אסיה. בארץ הוא נדיר מאוד וכתמי. האוכלוסייה הגדולה של מין זה נמצאת בשמורת אחו בנימינה, כל שאר האוכלוסיות בעלות מספר פרטים קטן. נמצא בעמקי הצפון, בגולן, בגליל התחתון, ברמת מנשה ובשרון. במישור החוף הדרומי נכחד. כמו כן אותה בחרמון הנמוך. הוא גדל בקרקעות עמוקות, במקומות לחים, מוצפים בחורף, בדרך כלל בעמקים. בתי גידול אלה מופיעים בחבל בים תיכוני בשדות בור, בגדות נחלים ובשקעים.

סחלב קדוש (Orchis sancta)
אחד המיוחדים שבסחלבי הארץ. הפריחה

היא באפריל, לאחר שרוב הסחלבים סיימו לפרוח ובשעה שעלי הצמח כבר קמלים. זהו צמח בגובה 15-40 ס"מ. התפרחת צפופה, ממוקמת בקצה גבעול ירוק בהיר. הפרחים ורודים וכל פרח מלווה בחפה ארוך וזקוף-מחודד. השפית אזמלנית בצורתה הכללית, מחולקת לשלוש אונות מחודדות. אונת השפית המרכזית ארוכה וצרה מהצדדיות.

זהו צמח של מזרח הים התיכון במשולש ישראל-קפריסין-טורקיה. בארץ הוא לרוב נדיר (לעתים רחוקות מצוי מקומית ומופיע בריכוזים גדולים) עד נדיר מאוד לאורך כל החבל הים תיכוני, מהגליל ועד להרי יהודה, השפלה ומישור החוף. בית גידולו מגוון - שטחים עשבוניים על קרקעות חוליות חופיות, שטחים עשבוניים, בתות ושיחיות על רנדזינה וקירטונים הרריים.

סחלב ריחני (Orchis fragrans)
צמח זקוף בגובה 20-35 ס"מ. הגבעול ירוק, דק, עטוף בעלים ונושא תפרחת בקצה. הפריחה היא במרץ-אפריל. התפרחת קצרה, צפופה, רבת פרחים, חרוטית בתחילת הפריחה והופכת לגלילנית. הפרחים ריחניים! השפית ירוקה עד ורדרדה, מנוקדת בארגמן, מחולקת לשלוש אונות עבות והאונה המרכזית ארוכה מהצדדיות. אורך השפית 5-9 מ"מ. הדורבן כפוף מטה והוא קצר במעט מהשחלה.

מה בין הסחלב למשקה הסחלב

וכמוכן בדמשק, איסטנבול וכדומה. את אבקת הסחלב האמיתי מייצרים מיני סחלבים רבים, בהם סחלב הביצות וסחלב ריחני הגדלים בארץ, אולם בישראל כל מיני הסחלבים מוגנים על פי חוק ואין לעקור או לקטוף אותם. הסחלב האמיתי מופק כיום באופן מסחרי בעיקר בטורקיה והדבר מעורר בעיה של שמירת טבע מכיוון שהצמחים נעקרים מהסביבה הטבעית שלהם כי קשה מאוד לגדל אותם בתנאי תרבות. כיום ניתן לקנות את האבקה בכל מרכז ולהכינה בכשטות בבית. הסחלב הנמכר בארצות במרכזים בארץ הוא לא סחלב אמיתי, כלומר אינו מיוצר מפקעות סחלבים אלא מקורנפלור (עמילן תירס).

באזור הים תיכוני ובמיוחד במזרחו מפיקים את משקה הסחלב מפקעות סחלבים. את פקעות הסחלבים עוקרים בתחילת הקיץ, בעונה שבה הן נפוחות לאחר העונה הלחה, מבשלים אותן במים להוצאת המריחות, מקלפים ומייבשים. במצב זה ניתן לשמור על הפקעות לאורך זמן. טוחנים את הפקעות לאבקה ואת האבקה מבשלים עם חלב ותוספות שונות כמו עלי ורדים, קינמון וגינג'ר. התוצאה היא משקה סמיך וחם לחורף (או גלי קר לקיץ - מלבי). הסחלב הוא משקה מזין ביותר ומייחסים לו סגולות רפואיות כמו הקלה בשלשולים ובשפעות חוזרות ונשנות, ופיתרון בעיות קיבה באופן כללי. בעבר ניתן היה להשיג את המשקה רק בסמטאות ירושלים העתיקה